सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
सूर्यप्रसाद खतिवडा
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी
२०७०

त्रि.वि. दर्ता नं. २७४१६-९०
परिक्षा रोल नं. २१८०१५७/०६६

शोधपत्र बुझाएको मिति : २०७१/०१/२९
भाइभा मिति : २०७१/०२/११
२५ मे, २०१४

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५-५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी
स्थापित : २०४५
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)
विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.सं. :
च.नं.:

मिति : २०७१/०१/२९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **"सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव"** शीर्षकको शोधपत्र सूर्यप्रसाद खतिवडाले मेरो सल्लाह र निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

श्री राजन शर्मा
शोध निर्देशक
जनता बहुमुखी क्याम्पस

मिति :- २०७१/०१/२९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी, सुनसरीमा पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र सूर्यप्रसाद खतिवडाले यस तहको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि गर्नुभएको **सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. श्री टोलनाथ काफ्ले ....
उप-प्राध्यापक विभागीय प्रमुख
जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी

२. श्री राजन शर्मा ....
उप-प्राध्यापक शोध निर्देशक
जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी

३. ....
वाह्य सुपरिवेक्षक

मिति :- २०७१/ /

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत "**सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव**" शीर्षकको शोधकार्य गर्न शोधप्रस्ताव तयारीदेखि नै आवश्यक मार्ग निर्देशन एवम् महत्त्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने शोधनिर्देशक श्री राजन शर्मा न्यौपानेप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र तयारीको क्रममा शोध प्रस्तावलाई स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धानको मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोग गरिदिनु हुने विभागीय प्रमुख गुरु श्री टोलनाथ काफ्लेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । गुरु श्री शान्तिराम दाहालज्यू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस अनुसन्धानको छनोटमा परेका विद्यालयका वि.व्य.स. का अध्यक्ष, सदस्य, प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थीहरू जसले प्रश्नावली तथा छलफलमा सहयोग गरिदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

पारिवारिक जिम्मेवारी बहन गरी मेरो अध्ययन पूर्णताका लागि आवश्यक समय उपलब्ध गराई मार्ग प्रशस्त गरिदिने जीवनसङ्गिनी श्रीमती शान्ता दाहाल (खतिवडा) प्रति ऋणी भएको महसुस गरेको छु । पारिवारिक वातावरणलाई रसिलो बनाइदिने मेरा छोराहरू शुसांक र सुलभलाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । साथै अध्ययनका लागि हौसला दिनुहुने माता पवित्रादेवी खतिवडा, पिता नन्दलाल खतिवडा, कर्मपितामाता साथै गुरुहरूप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा शोधपत्रलाई छिटो छरितो ढङ्गले टङ्कन गरी सहयोग पुऱ्याउने नेहा कम्प्युटर इन्स्टीच्युट इटहरी-५ की रन्जना अधिकारीलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

सूर्यप्रसाद खतिवडा

२०७१

शोधसार

"सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव" विषयमा यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । जुन अध्ययन गर्नको लागि विद्यालय तहमा शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनको स्थिति विश्लेषण गर्न शै.सा. व्यवस्थापन गर्दा आइपर्ने समस्याहरू पत्ता लगाउने उद्देश्य राखिएको छ ।

यस अध्ययनलाई सहज, सरल बनाउन एवम् माथि उल्लेखित उद्देश्य पूरा गर्नको लागि संभावना रहित, सुविधाजनक नमुना छनोट विधिका आधारमा इटहरी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका पाँचवटा सरकारी सहायता प्राप्त गर्ने सामुदायिक विद्यालयहरू सुविधाजनक नमुना छनोट विधिको आधारमा छनोट गरिएको थियो । छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू, अभिभावकहरू र विद्यार्थीहरूसँग अन्तरवार्ता प्रश्नावली, रुजु सूची जस्ता अनुसन्धान उपकरणहरूको प्रयोग गरी प्रारम्भिक तथ्याङ्क एवम् द्वितीय तथ्याङ्कमा विद्यालय सुधार योजना, दस्तावेजबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको थियो । यस विषयसँग सम्बन्धित अन्य अनुसन्धानकर्ताहरूलाई आगामी दिनमा विशेष सहयोग पुऱ्याउन सक्ने भएकोले अध्ययनलाई औचित्यपूर्ण मानिएको थियो । यस शोध विषयमा मुख्य गरी मायो (१८८०-१९४९) को मानव सम्बन्ध सिद्धान्त, स्किनर (१९०४) द्वारा प्रतिपादित कार्यमूलक अभ्यस्तताको पुनर्वलिय सिकाइ सिद्धान्त र टेलर (सन् १८५६-१९१५) को सिद्धान्तलाई अनुसरण गर्दै कसरी विद्यार्थीले बढीभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्दछन् भन्ने मुख्य उद्देश्यका लागि यी तत्त्वहरू शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, प्रधानाध्यापक एवम् वि.व्य.स.को हातेमालो गराउन सकिन्छ भन्ने हेतुले मानव सम्बन्ध सिद्धान्त प्रयोगका साथै मानवलाई जहिले पनि तत्पर र अग्रसर बनाइराख्न अभिप्रेरणा प्रदान गर्न उत्साहित बनाउने तथा मानवीय पक्ष बढाइराखेमा लगनशील भई लक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ भनी यो सिद्धान्त लिइएको थियो । पुनर्वलले सिकाइलाई सिकाइप्रति तत्परता रूचि पैदागरी सिकाइ प्रभावकारी र दिगो बनाउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य राखेर अभ्यस्तताको पुनर्वलीय सिकाइ सिद्धान्त उपयोग गरिएको थियो । यसैक्रममा यससँग सम्बन्धित विभिन्न साहित्यको, शिक्षा आयोगका प्रतिवेदन, शिक्षा सम्बन्धी पुस्तक, सन्दर्भ सामग्रीलाई सम्बन्धित साहित्यको रूपमा अध्ययन गरियो ।

विद्यालयमा भएका शै.सा. को अध्ययन गरियो, प्रयोग हुनसक्ने र प्रयोग गर्न नसकिने पुस्तकको अवलोकन गरियो । चारवटा विद्यालयमा पुस्तकालय भएको पाइयो । शै.सा. निर्माणमा केन्द्रको उपस्थिति हुनुपर्ने धारणा पाइयो । सामग्री व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम शिक्षकहरूलाई दिएमा शै.सा.को व्यवस्थापन राम्रो भई शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारिता बढ्ने देखियो । अध्ययन गरिएका सम्पूर्ण विद्यालयमा शै.सा. को प्रयोगले सिकाइमा पारेको प्रभावको अध्ययन गरिएको थियो । आर्थिक, भौतिक, शैक्षिक पक्ष राम्रो भएमा मात्र शै.सा. प्रशस्त र व्यवस्थित गर्न सकिने सुझावहरू उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त भएको थियो ।

विषयसूची

शीर्षक पेज	i
सिफारीस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञताज्ञापन	iv
शोधसार	v
विषयसूची	vii
तालिकासूची	x
चित्रसूची	x
संक्षिप्त शब्दावलीहरू	xi

पेज नं.

परिच्छेद - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू	७
१.५ शोध प्रश्नहरू	७
१.६ अध्ययनको परिसीमाहरू	७
१.६ परिभाषित शब्दहरू	८

परिच्छेद - दुई

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक खाका	९
२.२ सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन	११
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१३

परिच्छेद - तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १४

३.२ जनसङ्ख्या १५

३.३ नमुना छनोट विधि १५

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनको स्रोत १६

३.४.१ प्राथमिक स्रोत १६

३.४.२. द्वितीय स्रोत १६

३.५ अध्ययन साधनको निर्माण १७

३.५.१ अवलोकन फारम (रुचुसूची) १७

३.५.२ अन्तर्वार्ता प्रश्नावली १७

३.६.साधनहरूको वैधता र विश्वसनियता १७

३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १७

३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया १८

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ विद्यालय तहमा शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनको स्थिति विश्लेषण १९

४.१.१ विद्यालयमा भएका शै.सा.हरू १९

४.१.२ अध्ययन गरिएका विद्यालयहरूको पुस्तकालयको अवस्था २१

४.१.३ अध्ययन गरिएका विद्यालयको पुस्तकालयमा रहेका पुस्तकहरूको विवरण २२

४.१.४ अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा भएका कम्प्युटर प्रयोगको अवस्था २२

४.१.५ शैक्षिक सामग्री निर्माण प्रक्रियाको व्यवस्थापन २३

४.१.६ शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनको स्थिति २४

४.२ विद्यालयमा शै.सा. व्यवस्थापन गर्दा आइपर्ने समस्याहरू २५

४.२.१ विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री कमहुने कारण २५

४.२.२ पुस्तकको व्यवस्थापनको अवस्था २७

४.२.३ तालिम सम्बन्धी समस्या २८

४.२.४ शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनको अनुगमन सम्बन्धी समस्या २८

४.२.५ कक्षा कार्यभार सम्बन्धी विवरण २९

४.३ शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव ३०
४.३.१ प्र.अ. तथा शिक्षकहरूको अवधारणा ३०
४.३.२ विद्यार्थीहरूको धारणा ३०
४.३.३ अभिभावकहरूको धारणा ३१

परिच्छेद - पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ३२
५.२ निष्कर्ष ३४
५.३ सुझावहरू ३५
५.३.१ विद्यालय तहमा शै.सा.व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउने उपयुक्त विकल्पहरू३५
५.३.२ शै.सा.को सङ्कलन वा निर्माणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू ३७
५.३.३ शै.सा.को भण्डारणमा प्रभावकारिता ल्याउने उपायहरू ३८
सन्दर्भ सामग्रीहरू
परिशिष्टहरू

तालिकासूची

तालिका नं.	तालिका शीर्षक	पेज नं.
१	अध्ययन गरिएका विद्यालयमा भएका शै.सा.	२०
२	विद्यालयमा पुस्तकालय विवरण	२१
३	पुस्तकको विवरण	२२
४	कम्प्युटर प्रयोगको अवस्था	२२
५	शैक्षिक सामग्री निर्माण	२३
६	शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनको स्थिति	२४
७	पुस्तक व्यवस्थापनको अवस्था	२७
८	तालिम सम्बन्धी अवस्था	२८
९	शै.सा. व्यवस्थापनको अनुगमन	२८

चित्रसूची

चित्र नं.	चित्र शीर्षक	पेज नं.
१	शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनको स्थिति	२४
२	पुस्तक व्यवस्थापनको अवस्था	२७
३	शै.सा. व्यवस्थापनको अनुगमन	२९

संक्षिप्त शब्दावलीहरू

जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
टि.भि.	:	टेलिभिजन
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
वि.क्षे.सु.यो.	:	विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सु.यो.	:	विद्यालय सुधार योजना
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र